

Г. К. Чахоўскі, Т. Л. Чахоўская

БЕЛАРУСКАЯ МОВА

уступна-фанетычны курс

Для замежных студэнтаў-стажораў

(пачатковы ўзровень навучання)

Мінск

БДУ

2009

Заняткі 1-3

* Фанетычная размінка

1. Прачытайце беларускія галосныя гукі.

а ... а ... а ... і ... і ... і ... о ... о ... о ... у ... у ... у ... ы ... ы ... ы ... э ... э ...
э ...

2. Прачытайце склады.

1) па – пэ – по – пу – пы, ба – бэ – бо – бу – бы, ма – мэ – мо – му –
мы, ва – вэ – во – ву – вы, фа – фэ – фо – фу – фы, та – тэ – то – ту – ты,
да – дэ – до – ду – ды, са – сэ – со – су – сы, за – зэ – зо – зу – зы, ца – цэ
– цо – цу – цы, на – нэ – но – ну – ны, ла – лэ – ло – лу – лы, ра – рэ – ро
– ру – ры, ша – шэ – шо – шу – шы, жа – жэ – жо – жу – жы, джа – джэ –
джо – джу – джы, ча – чэ – чо – чу – чы, ха – хэ – хо – ху, кы – кы, ку –
гу, ко – го, ка – га;

2) пі – ві – фі – мі – дзі – сі – зі – ці – ні – лі – йі – хі – гі – кі, бю – дзю
– сю – зю – цю – ню – лю – йу, пё – бё – вё – мё – дзё – сё – зё – цё – нё –
лё – йо, пя – бя – вя – мя – дзя – ся – зя – ця – ня – ля – йа, пе – бе – ве –
фе – ме – дзе – се – зе – це – не – ке – йэ.

3. Прачытайце ўголас.

ат, эт, іт, от, ут, ыт; та, тэ, то, ту, ты; да, дэ, до, ду, ды;
тада, тэдэ, тодо, туду, тыды; дата, дэтэ, дото, дуту, дыты;
тат, тэт, тот, тут, тыт; тадат, тэдэт, тодот, тудут, тыдыт.

4. Прачытайце ўголас.

ас, эс, іс, ос, ус, ыс; са, сэ, сі, со, су, сы;
с-з, с-з, с-з; з-с, з-с, з-с;
се, сё, сю, ся; зе, зё, зю, зя.

5. Прачытайце ўголас.

ж-ш, ж-ш, ж-ш; ш-ж, ш-ж, ш-ж;
аш, эш, ош, уш, ыш; ша, шэ, шо, шу, шы; жа, жэ, жо, жу, жы;
саша, сэшэ, сошо, сушу, сышы; сажа, сэжэ, сожо, сужу, сыжы;
жаша, жэшэ, жошо, жушу, жышы; шажа, шэжэ, шожо, шужу, шыжы.

6. Прачытайце ўголас.

ап, эп, іп, оп, уп, ып; па, пэ, пі, по, пу, пы;
ба, бэ, бі, бо, бу, бы;
паба, пэбэ, побо, пібі, пубу, пыбы;
бапа, бэпэ, бопо, біпі, бупу, быпы.

7. Прачытайце ўголас.

ам, эм, ім, ом, ум, ым; ан, эн, ін, он, ун, ын;
 ма, мэ, мі, мо, му, мы; на, нэ, ні, но, ну, ны;
 ма-ма, мэ-мэ, мі-мі, мо-мо, му-му, мы-мы;
 на-на, нэ-нэ, ні-ні, но-но, ну-ну, ны-ны;
 ал, эл, іл, ол, ул, ыл; ла, лэ, лі, ло, лу, лы;
 ле, лё, лю, ля; ле-ле, лё-лё, лю-лю, ля-ля.

8. Прачытайце ўголас.

ф-в, ф-в, ф-в; в-ф, в-ф, в-ф;
 аф, эф, іф, оф, уф, ыф; фа, фэ, фі, фо, фу, фы;
 аў, эў, іў, оў, уў, ыў;
 ва, вэ, ві, во, ву, вы.

9. Прачытайце ўголас.

т-ш, т-ш, т-ш; тш, тш, тш;
 тша, тшэ, тшо, тшу, тшы;
 ча, чэ, чо, чу, чы; ач, эч, оч, уч, ыч;
 тша-ча, тшэ-чэ, тшо-чо, тшу-чу, тшы-чы;
 ча-тша, чэ-тшэ, чо-тшо, чу-тшу, чы-тшы;
 чача, чэчэ, чочо, чучу, чычы.

10. Прачытайце ўголас.

ч-дж, ч-дж, ч-дж; дж-ч, дж-ч, дж-ч;
 джа, джэ, джо, джу, джы;
 джа-ча, джэ-чэ, джо-чо, джу-чу, джы-чы;
 ча-джа, чэ-джэ, чо-джо, чу-джу, чы-джы;
 джа-джа, джэ-джэ, джо-джо, джу-джу, джы-джы.

11. Прачытайце ўголас.

т-с, т-с, т-с; тс, тс, тс;
 тс-ц, тс-ц, тс-ц; ц-тс, ц-тс, ц-тс;
 тсац, тсэц, тсіц, тсоц, тсуц, тсыц;
 ац, эц, іц, оц, уц, ыц; ца, цэ, ці, цо, цу, цы;
 цат-сац, цэт-сэц, ціт-сіц, цот-соц, цут-суц, цыт-сыц;
 ець, ёць, юць, яць; це, цё, цю, ця; дзе, дзё, дзю, дзя;
 це-дзе, цё-дзё, цю-дзю, ця-дзя; дзе-це, дзё-цё, дзю-цю, дзя-ця.

12. Прачытайце ўголас.

х-г, х-г, х-г; г-х, г-х, г-х;
 га, гэ, гі, го, гу, гы;
 ах, эх, іх, ох, ух, ых; ха, хэ, хі, хо, ху, хы;
 ка, кэ, кі, ко, ку, кы;
 гаха, гэхэ, гіхі, гохо, гуху, гыхы; хага, хэгэ, хігі, хого, хугу, хыгы;

каха, кэхэ, кіхі, кохо, куху, кыхы.

13. Прачытайце словы.

Бар, бор, бэз, гай, год, дом, кот, жур, лік, май, мёд, рыс, сок, соль, сон, сум, суп, хлеб, чай, шум;

Акно, багаж, вагон, вечар, вада, дыван, ежа, кава, каша, кола, купэ, лаўка, мяса, піва, пілот, ранак, страва, турызм, хата;

Складзіце з гэтымі словамі сказы паводле ўзору.

Узор: Гэта дом.

Заняткі 4-5

- * Гукі і літары. Галосныя і зычныя гукі
- * Беларускі алфавіт.
- * Беларуская інтанацыя. Інтанацыйная канструкцыя № 1.

Гукі і літары. Кожная мова мае пэўную абмежаваную колькасць гукаў, з якіх складаюцца ўсе словы гэтай мовы. Гукі мы вымаўляем, а літары выкарыстоўваюцца для пісьмовага адлюстравання гукаў.

Галосныя і зычныя гукі. Усе гукі маўлення можна падзяліць на два класы – галосныя і зычныя. Для галосных гукаў характэрна тое, што пры іх вымаўленні маўленчыя органы (губы, язык, паднябенне, галасавыя звязкі, зубы) не змыкаюцца і не набліжаюцца настолькі, каб утварыць якую-небудзь перашкоду для паветра, якое выходзіць з лёгкіх.

Пры вымаўленні зычных гукаў маўленчыя органы або змыкаюцца, утвараюць поўную перашкоду, або набліжаюцца, ствараюць няпоўную перашкоду (шчыліну), і гук утвараецца паветраным струменем пры размыканні маўленчых органаў (у першым выпадку) або ў выніку прыцірання паветра да бакоў шчыліны (у другім выпадку).

Беларускі алфавіт.

Літары беларускага алфавіта	Назвы літар	Лацінскія адпаведнікі	Прыклады
Аа	а	Aa	абед, абрус, апельсін
Бб	бэ	Bb	багаж, бераг, бульба
Вв	вэ	Vv	вакзал, ванна, вуліца
Гг	гэ	Gg	глыбіня, горад, госць
Дд	дэ	Dd	дарога, дранікі, дыван
Дж дж	джэ	-	джала, хаджу, нараджэнне
Дз дз	дзэ	-	дзякуй, дзядзька, мядзведзь
Ее	е	Ee	ежа, есці, ехаць
Ёё	ё		вёска, радыё, цвёрды
Жж	жэ	Jj	жоўты, жывёла, жыта
Зз	зэ	Zz	зараз, звычайны, зрабіць

Іі	і	Ii	ідэя, іншы, ісці
Йй	і нескладовае		край, май, свой
Кк	ка	Kk	каша, кола, кроп
Лл	эл	Ll	лаўка, лесвіца, лыжка
Мм	эм	Mm	малако, месца, месяц
Нн	эн	Nn	набыць, новы, нумар
Оо	о	Oo	возера, голас, добры
Пп	пэ	Pp	пашпарт, поле, прыбыццё
Рр	эр	Rr	рабіць, рака, расклад
Сс	эс	Ss	салата, сподачак, столь
Тт	тэ	Tt	талерка, тыдзень
Уу	у	Uu	узгорак, узлесе, узлятаць
Ўў	у нескладовае	-	аўтар, аўторак, заўтра
Фф	эф	Ff	фае, фантан, фужэр
Хх	ха	Xx	харчаванне, хата, хуткі
Цц	цэ	Cc	цвік, цыбуля, цягнік
Чч	чэ	Ch, ch	чакаць, чырвоны, чысты
Шш	ша	Sh, sh	шукаць, шчасце, шчупак
Ыы	ы	Yu, yu	быць, крылы, звыклы
Ьь	мяккі знак	-	вячэраць, жнівень, конь
Ээ	з	Ee	экран, экскурсія, электрычнасць
Юю	ю	Iu, iu	юнацтва
Яя	я	Ia, ia	яблык, яда, ясны

У беларускім алфавіце 34 літары. Галосныя гукі абазначаюцца галоснымі літарамі: *а, е, ё, і, о, у, ы, э, ю, я*. Зычныя гукі абазначаюцца зычнымі літарамі: *б, в, г, д, ж, з, й, к, л, м, н, п, р, с, т, ў, ф, х, ц, ч, ш*. Літара *ь* не перадае гука.

Зычныя гукі [дж], [дз'] на пісьме абазначаюцца праз *дж, дз*: *дождж, дзеці*.

Апостраф (') – надрадковы знак, які літарай не з'яўляецца.

* Колькі літар у беларускім алфавіце?
* Назавіце літары, якіх няма ў рускім алфавіце.
* Раскажыце беларускі алфавіт на памяць.

Практыкаванне 1. Прачытайце словы ў алфавітным парадку. Памятайце: пры размяшчэнні па алфавіце слоў, якія пачынаюцца з адной і той жа літары, трэба ўлічваць другую літару.

Капуста, бульба, агуркі, морква, цыбуля, салата, гарох, фасоля, рэдзька, памідор, боб, часнок, гарбуз.

Практыкаванне 2. Прачытайце гумарэску. Назавіце ўсе літары ў выдзеленых словах.

- **Алесь**, ці ведаеш ты **алфавіт**?
- Так.
- **Якая літара ідзе пасля А**?
- Усе астатнія.

Практыкаванне 3. Прачытайце. Якімі галоснымі гукамі адрозніваюцца гэтыя словы? Якімі літарамі гэтыя гукі абазначаюцца?

Дом – дым, сон – сын, рука – рака, сам – сом.

Практыкаванне 4. Прачытайце. Якімі зычнымі гукамі адрозніваюцца гэтыя словы? Якімі літарамі гэтыя гукі абазначаюцца?

Год – кот, сам – там, дом – том, садзіць – цадзіць.

Беларуская інтанацыя. Інтанацыйная канструкцыя № 1.

Беларуская мова – мова з добра развітай інтанацыяй. Найбольш істотнае значэнне для інтанацыі мае асноўны тон. Рух асноўнага тону можа быць роўным, зыходным, узыходным, зыходна-ўзыходным. Але ў беларускай мове, як і ў рускай, англійскай, польскай, нямецкай, ёсць дзве асноўныя маўленчыя мелодыі, два тоны: зыходны і ўзыходны.

Бел. Гэта карта↑ і аловак↓.

Рус. Это карта↑ и карандаш↓.

Англ. This is a ↑map and a ↓pencil.

Як відаць з прыкладаў, пры складанні інтанацыйнай схемы тэксту ўзыходны тон пазначаецца [↑], а зыходны [↓].

Зыходны тон выражае закончанаць выказвання, катэгарычнасць. Таму сцвярдзальныя сказы вымаўляюцца з зыходным тонам. Зыходны тон у беларускай мове, як і ў рускай, выкарыстоўваецца ў апавядальным і «загадным» пабудзальным сказах, аднак ён менш рэзкі і глыбокі, чым у англійскай мове.

Узыходны тон выражае незакончанаць выказвання, адсутнасць катэгарычнасці. Так, узыходны тон выкарыстоўваецца пры пералічэнні. Беларускі узыходны тон падобны да рускага, але значна адрозніваецца ад англійскага: у беларускай мове павышэнне тону адбываецца ў пачатку склада, а ў англійскай мове – у канцы склада, прычым павышэнне голасу пачынаецца з самага нізкага тону.

У беларускай мове можна вылучыць чатыры тыпы інтанацыйных канструкцый (скарочана ІК):

ІК-1. Ён прыйшоў дадому. ---- _

ІК-2. Дзе ён будзе вучыцца? - _-----

ІК-3. *Вы былі ў тэатры?* -- / ---

ІК-4. *Мы любім спяваць. А вы?* -- / ---- /

Кожная ІК складаецца з трох частак: *цэнтр* – націскны склад у сэнсава найбольш важным слове, *перадцэнтравая* і *пасляцэнтравая часткі*. Вызначальная прымета ІК – рух (павышэнне ці паніжэнне) тону на цэнтры. Для графічнага адлюстравання мелодыкі выкарыстоўваюцца наступныя значкі: націскны склад, на які не прыпадае паніжэнне або павышэнне голасу, пазначаецца працяжнікам [–], канцавы націскны склад, на які прыпадае паніжэнне голасу, пазначаецца крывой уніз [∩], канцавы націскны склад, на які прыпадае павышэнне голасу, – крывой уверх [∪].

ІК-1 характарызуе сцверджанні, выражаныя апавядальным сказам або фразай. Яна выражае завершанасць, у якой адсутнічае супастаўленне або супрацьпастаўленне. Ужываецца пры назве чаго-небудзь, пры апавяданні, у простых і складаных сказах. На галосным цэнтры тон паніжаецца:

Ён прыйшоў дадому. ---- \ _

Практыкаванне 5. Прачытайце сказы з інтанацыяй, уласцівай ІК-1.

1. Гэта горад Мінск. 2. Прыпынак «Плошча Незалежнасці». 3. Тут жывуць мае бацькі. 4. Хлопчык нічога не зразумеў. 5. Я не здзіўлены. 6. Вось і рэчка.

Заняткі 6-7

- * Галосныя гукі.
- * Націск.
- * Аканне.
- * Беларуская інтанацыя. Інтанацыйная канструкцыя № 2.

Галосныя гукі і літары. Галосныя гукі ўтвараюцца з дапамогай голасу. Пры іх вымаўленні струмень паветра, якое выдыхаецца, свабодна праходзіць праз поласць рота.

У беларускай мове 6 галосных гукаў: [а], [і], [о], [у], [ы], [э]. На пісьме галосныя гукі абазначаюцца дзесяццю літарамі: *а, е, ё, і, о, у, ы, э, ю, я*. Літары *і, е, ё, ю, я* абазначаюць на пісьме адпаведныя галосныя гукі [і], [э], [о], [у], [а] і мяккасць папярэдняга зычнага гука: *ліст* [л'іст], *лес* [л'эс], *вёска* [в'оска], *любіць* [л'уб'іц'], *бяроза* [б'ароза].

У пачатку слова, а таксама ў становішчы пасля галосных, зычнага [ў] і раздзяляльных мяккага знака і апострафа літары *і, е, ё, ю, я* абазначаюць два гукі:

[йі] *краіна* [крайіна], *вераб'і* [в'эраб'і]

[йэ] *елка* [йэлка], *лье* [л'йэ], *кустоўе* [кустоўйэ]

[йо] *хваёвы* [хвайовы]

[йу] *юбілей* [йуб'іл'эй]

[йа] *яма* [йама], *аб'ява* [аб'ява]

Практыкаванне 1/6. Прачытайце тэкст. Назавіце галосныя гукі і літары ў словах-назвах асенніх месяцаў.

У восені тры месяцы: верасень, кастрычнік і лістапад.

У верасні цвітуць верасы.

У кастрычніку кастрыца ляціць ад ільну і канпель, калі іх мнуць і трэплюць. З палёў збіраюць апошні ўраджай.

У лістападзе ападае апошняе лісце. Прырода рыхтуецца да зімы.

Націск. *Націск* – гэта вымаўленне аднаго са складоў слова з большай сілай голасу. Такі склад называецца *націскным*: *во*сень*, *вада**, *кні*га*. Астатнія склады ў слове – *ненаціскныя*.

Слоўны *націск* у беларускай мове з'яўляецца *рознамясцовым* (*свабодным*), а не *фіксаваным*. Гэта азначае, што *націск* не «замацоўваецца» за пэўным адзіным для ўсіх слоў складам, як гэта назіраецца ў некаторых мовах: у французскай мове, напрыклад, *націск* пераважна ставіцца на апошнім складзе, у англійскай, чэшскай, венгерскай – на пачатковым, у польскай мове *націск* прыпадае на перадапошні склад і г.д.

Свабодны *націск* беларускай мовы можа быць *рухомым*, г.зн. пры ўтварэнні форм слова пераходзіць з аднаго склада на іншы: *зіма** – *зімо*вы*, *бор* – *у бары**, *нага** – *но*гі*, і *нерухомым* – пры ўтварэнні розных форм слова заставацца на адным і тым жа складзе: *вярба** – *вярбы** – *вярбе** – *вярбу** (але *ве*рбы*), *но*спех* – *но*спеху* – *но*спехі*.

Націск асобных слоў у сказе бывае больш моцным, чым астатніх, што дазваляе слухачу засяродзіць на ім большую ўвагу, выдзеліць яго лагічна: *Я еду ў Мінск. Я еду ў Мінск. Я еду ў Мінск.*

Націск у беларускай мове, як і ў рускай, вызначае якасць галосных гукаў. Пад *націскам* галосныя гукі вымаўляюцца выразна. У *ненаціскных* складах колькасць галосных гукаў змяншаецца, яны вымаўляюцца трохі карацей за *націскныя*, але выразнасць іх гучання захоўваецца.

Практыкаванне 2/7. Прачытайце словы. Назавіце ў іх *націскныя* склады.

Дошка, дачка, малы, маленькі, стары, старэнькі, талент, босы, пачаць, было, звоніць.

На якія галосныя гукі прыпадае *націск*? Якімі літарамі яны абазначаюцца?

Практыкаванне 3/8. Прачытайце тэкст. У выдзеленых словах назавіце *націскныя* склады.

Наша мова п'явучая, гнуткая, адвечная і новая. Наша мова неўміручая, бо яе любяць усе. Спявае народ свае песні. Маці вучыць дзіця вымаўляць першыя словы. Вучоны складае слоўнік. Дзяды расказваюць пра мінулае.

Аканне. У беларускай мове галосныя гукі [о] і [э] бываюць толькі пад націскам. Не пад націскам замест іх гучыць [а]: *но*вы – навіна**, *по*ўны – паўне*ць*, *ро*біць – рабо*та*, *цэ*гла – цаге*льня*, *шэ*ры – шарэ*ць*, *ве*ліч – вялі*кі*, *сем – сямі**, *зе*млі – зямля**, *не*сці – нясу**. Гэтая з'ява называецца *аканнем*.

Практыкаванне 4/9. Прачытайце верш Рыгора Барадуліна і адкажыце на пытанне.

Окае ўкраінскі брат.
Ты заокаеш наўрад.
Пракрычаў арол з-пад неба:
– Беларусу акаць трэба!

Хто вымаўляе [о] у ненаціскных складах: беларусы ці ўкраінцы?

Практыкаванне 5/10. Змяніце словы паводле ўзору. Пастаўце ў словах націскі.

ро*біць – рабі*ў го*ры – гара* лес – лясы* сё*стры – сястра*

косіць – ...	норы – ...	след – ...	мётлы – ...
водзіць – ...	косы – ...	звер – ...	сёлы – ...

Беларуская інтанацыя. Інтанацыйная канструкцыя №2. ІК-2 уласціва пытанню, апавяданню, волевыяўленню. Яна ўжываецца пры запытанні, аформленым пыталым займеннікам, у пыталых сказах са злучнікамі *ці*, *або*, з'яўляецца сродкам супрацьпастаўлення або выдзялення; пры звароце, прывітанні, патрабаванні, загадзе, закліку. Галосны цэнтры вымаўляецца з зыходным або роўным рухам тону, агульны ўзровень тону вышэй, чым у ІК-1, галосны цэнтры ўзмацняецца, што спрыяе выдзяленню ўсяго слова:

Дзе ён будзе вучыцца? ^)_____

Практыкаванне 6/11. Прачытайце сказы з інтанацыяй, уласцівай ІК-2.

1. Вы размаўляеце па-беларуску? 2. Колькі год прайшло! 3. Зачыніце дзверы! 4. Вашу сястру завуць Алесь? 5. Калі вы прыехалі? 6. Добрага здароўя!

Заняткі 8-9

- * Зычныя гукі (звонкія і глухія, цвёрдыя і мяккія, зацвярдзелыя, шыпячыя і свісцячыя).
- * Дзеканне і цеканне.
- * Беларуская інтанацыя. Інтанацыйная канструкцыя № 3.

Зычныя гукі. Зычныя гукі ўтвараюцца пры дапамозе голасу і шуму або толькі шуму. Пры іх вымаўленні струмень паветра, выходзячы з лёгкіх, сустракае на сваім шляху розныя перашкоды з боку органаў вымаўлення (губ, зубоў, языка).

У беларускай мове ёсць *звонкія* і *глухія* зычныя.

Парныя:

Пары гукаў	Прыклады
[б] – [п]	былінка – пылінка
[б'] – [п']	біць – піць
[г] – [х]	год – ход
[д] – [т]	дом – том
[дз'] – [ц']	дзень – цень
[дж] – [ч]	саджу – сачу
[ж] – [ш]	жыць – шыць
[з] – [с]	зала – сала
[з'] – [с']	зяць – сядзь

Некаторыя зычныя гукі не маюць парных глухіх або парных звонкіх. Гэта няпарныя гукі.

Звонкія няпарныя гукі: [в], [в'], [й], [л], [л'], [м], [м'], [н], [н'], [р], [ў].

Глухія няпарныя гукі: [к], [ц], [ф], [ф'].

Практыкаванне 1/12. Гэтыя словы пачынаюцца з парных звонкіх зычных. Падбярыце словы на адпаведныя парныя глухія.

Узор: *бульба – поле.*

Бераг, горад, гісторыя, дым, джэм, дзіця, жыццё, зоркі, зямля, зіма.

Практыкаванне 2/13. Прачытайце і адгадайце загадкі.

Назавіце звонкія і глухія зычныя гукі.
1. Што гэта за свінка: на спіне дзеравяшка, на жываце шчацінка? 2. Сядзяць паненачкі ў чырвоных сукеначках, хто ідзе, той паклоніцца.

Адгадкі: *шчотка, суніцы.*

У беларускай мове ёсць *цвёрдыя* і *мяккія* зычныя.

Парныя:

Пары гукаў	Прыклады
[б] – [б’]	быць – біць
[в] – [в’]	воз – вёз
[г] – [г’]	гарой – герой
[д] – [дз’]	вада – у вадзе
[з] – [з’]	вазы – вязі
[к] – [к’]	рука – рукі
[л] – [л’]	стол – столь
[м] – [м’]	мел – мель
[н] – [н’]	стан – стань
[п] – [п’]	спаць – спі
[с] – [с’]	сыны – сіні
[т] – [ц’]	хата – у хаце
[ф] – [ф’]	фыркаць – фірма
[х] – [х’]	хадзіць – хітры

Зычныя гукі [дж], [ж], [р], [ч], [ш] не маюць мяккіх адпаведнікаў. Яны называюцца *зацвярдзелымі* зычнымі: *ураджай, жоўты, рэчка, чатыры, шаша*. У рускай мове заўсёды цвёрдымі зычнымі з’яўляюцца толькі [ж] і [ш], але галосныя пасля іх пішуцца так, як і пасля мяккіх. Беларуска зычны гук [ч] вымаўляецца заўсёды цвёрда, у рускай мове гэты гук толькі мяккі. Гук [р] у рускай мове можа быць цвёрдым і мяккім, у беларускай ён заўсёды цвёрды:

беларуская мова		руская мова			
[р]	рад	[р]	рад	[р’]	ряд
[ч]	чысты	[ч’]	чист		

Пасля літар, якія абазначаюць зацвярдзелыя зычныя, пішуцца галосныя *а, о, у, ы, э: джала, жолуд, парашут, шэры, чытаць*.

Адметнай рысай беларускай мовы з’яўляецца наяўнасць толькі цвёрдых губных зычных гукаў [б], [в], [м], [п], [ф] у канцы слоў і перад зычнымі:

беларуская мова		руская мова	
<i>голуб</i>	[п]	<i>голубь</i>	[п’]
<i>кроў</i>	[ў]	<i>кровь</i>	[ф’]
<i>сем</i>	[м]	<i>семь</i>	[м’]
<i>сын</i>	[п]	<i>сынь</i>	[п’]
<i>верф</i>	[ф]	<i>верфь</i>	[ф’]

Зычныя [дж], [ж], [ч], [ш] вымаўляюцца са своеасаблівым шыпеннем, адсюль і іх назва – *шыпячыя*. Гукі [дз], [дз’], [з], [з’], [с], [с’], [ц], [ц’] у сувязі з іх свісцячым вымаўленнем называюцца *свісцячымі*.

Практыкаванне 3/14. Прачытайце словы ўголас. Якія зычныя гукі ў словах мяккія? Якія галосныя гукі вымаўляюцца пасля іх?

Лес, поле, неба, расліны, жывёлы, вецер, навальніца, вясна, дзень, зязюля, Беларусь, людзі, восень.

Практыкаванне 4/15. Прачытайце словы ўголас, правільна вымаўляючы зацвярдзелыя зычныя.

Жыта, жоўты, чорны, зачапіць, шэры, шоўк, рэкамендацыя, сяджу, парадак, зводжу, дажджы.

У якіх словах ёсць шыпячыя і свісцячыя зычныя гукі?

Дзеканне і цеканне.

Параўнайце пары слоў у беларускай і рускай мовах:

Беларуская мова	Руская мова
вада – у вадзе	вода – в воде
горад – у горадзе	город – в городе
работа – на рабоце	работа – на работе
палёт – у палёце	полёт – в полёте
куст – кустік	куст – кустик

Беларускім мяккім свісцячым гукам [дз'] і [ц'] (*дзіця*) у рускай мове адпавядаюць мяккія зычныя [д'] і [т'] (*дитя*). Пераход гукаў [д] і [т] у [дз'] і [ц'] пры памякчэнні [д] і [т] атрымаў назву «дзеканне» і «цеканне»: *горад* [горат] – у *горадзе* [у горадз'э], *кут* [кут] – у *куце* [у куц'э], *пляту* [пл'ату] – *пляці* [пл'ац'і]. У выніку змянення [д] і [т] на [дз'] і [ц'] пры іх змякчэнні адбываецца чаргаванне ў роднасных словах: *гады* – у *годзе*, *сады* – у *садзе*, *іду* – *ідзеш*, *малады* – *маладзейшы*, *буду* – *будзеш*. Гэтая рыса адлюстроўваецца і на пісьме: мяккія гукі, парныя цвёрдым [д] і [т], перадаюцца адпаведна *дз* і *ц*.

Практыкаванне 5/16. Прачытайце беларускія словы, выразна вымаўляючы [дз'] і [ц'].

Панядзелак, нядзеля, пацяплела, цяплынь, паціху, ідзіце, пасядзіце.

Практыкаванне 6/17. Прачытайце тры разы ўслых. Сачыце за вымаўленнем гука [дз'].

Дзядзька дзякаваў мядзведзю –
дзядзьку выхадзілі ледзьве.
Дзядзьку дзякаваў мядзведзь –
дзядзька дыхае ледзь-ледзь.

Практыкаванне 7/18. Змяніце словы ў дужках па сэнсу.

1. Рыбы жывуць у чыстай (вада). 2. Морква, цыбуля, агуркі растуць на (агарод). 3. Сапраўдны сябар не пакіне ў (бяда). 4. Яблыкі, грушы, слівы растуць у (сад). 5. Птушаняты вывеліся ў (гнездо).

Беларуская інтанацыя. Інтанацыйная канструкцыя № 3. ІК-3 характарызуе пытанне, паўтарэнне пытання пры адказе, пры апавяданні, сігналізуе аб незавершанасці выказвання. Галосны цэнтра вымаўляецца з узыходным тонам, вышэй перад цэнтрам, пасляцэнтравая частка ніжэй перадцэнтравай. Працягласць галосных значна змяняецца:

Вы былі ў тэатры? --/___

Практыкаванне 8/19. Прачытайце сказы з інтанацыяй, уласцівай ІК-3.

1. Гэта Вы? 2. Я ж вас папярэджваў! 3. Як хораша! 4. Колькі там гасцей было! 5. Вы любіце тэатр? 6. Які гэта рад? Трэці?

Заняткі 10-11

- * Прыстаўныя і ўстаўныя гукі.
- * Падоўжаныя зычныя гукі.
- * Зычныя [й], [ў].
- * Апостраф і раздзяляльны мяккі знак.
- * Беларуская інтанацыя. Інтанацыйная канструкцыя № 4.

Прыстаўныя і ўстаўныя гукі. Адною з адметных фанетычных рыс беларускай мовы з'яўляецца наяўнасць *прыстаўных* і *ўстаўных* зычных і галосных гукаў:

беларуская мова		руская мова
[в]	<i>вуха, вуліца, возера, восень</i>	<i>ухо, улица, озеро, осень</i>
[г]	<i>Ганна, гэты</i>	<i>Анна, этот</i>
[й]	<i>[й]ней, ма[й]х, бібл[й]тэка</i>	<i>иней, моих, библиотека</i>

Прыстаўное **в** вымаўляецца і пішацца перад націскным **о** і карэнным **у**, калі з іх пачынаецца склад: *воблака, завочны, вуліца, вугал, навука*. Калі пачатковае **о** пераходзіць у **а**, то прыстаўное **в** адсутнічае: *восень – асенні, вобласць – абласны*.

Выключэнні з правіла: *вока, вачэй, вачаняты; востры, вастрыць, вастрэйшы; навокал, ваколіца*.

Прыстаўное **в** адсутнічае таксама перад пачатковым **о** і **ў** словах неславянскага паходжання, імёнах, прозвішчах, геаграфічных назвах (*ордэр, ордэн, опера, Украіна, Омск*), перад прыставачным **у** (*уборка, участак*) і перад **у**, якое развілося з **в** (*учора, унук*).

Прыстаўное **г** пішацца ў словах *гэй, гэты, Ганна, гармата*.

Прыстаўное *і* вымаўляецца і пішацца ў некаторых словах перад збегам зычных, першымі з якіх з'яўляюцца *л, м, р*: *ільдзіна, імхі, іржа*.

Прыстаўное *і* адсутнічае перад збегам зычных, першы з якіх *л, р*, калі папярэдняе слова заканчваецца на галосны (Па рацэ плывуць першыя *льдзіны*. Кроплі вады *рדзелі* на сонцы).

Прыстаўное *а* вымаўляецца і пішацца толькі ў словах *аржаны, амізць* і вытворных ад іх.

Практыкаванне 1/20. Знайдзіце ў словах прыстаўныя зычныя і галосныя гукі і растлумачце іх ужыванне.

Вугаль, навука, іржавы, вуда, амшары, вучань, істужка, Ганна, імгла, вузел, павук, вушы, вока, вокны, восень, ільдзіна.

Падоўжаныя зычныя гукі. У беларускай мове некаторыя зычныя гукі паміж галоснымі могуць вымаўляцца падоўжана. Гэта гукі [ж], [ш], [ч], [с'], [з'], [ц'], [дз'], [л'] і [н']:

*	збажына – збожжа
*	цішыня – зацішша
*	печ – печчу
*	колас – калоссе
*	мазь – маззю
*	жыць – жыццё
*	вада – разводдзе
*	вулей – вуллі
*	камень – каменне

Падоўжаныя зычныя на пісьме абазначаюцца падвойнымі літарамі: *насенне, падарожжа, наваколле*. Падоўжанае вымаўленне гука [дз'] на пісьме абазначаецца літарамі *ддз*: *моладдзю, суддзя*.

Практыкаванне 2/21. Прачытайце словы ўголас.

жыллёвы, гуллівы, наваколле, раздолле, галлё;

рыззё, маззю, палоззе, Залоззе;

Палессе, міжлессе, кассё, калоссе;

жыццё-быццё, ліццё, пачуцці, раццю;

разводдзе, суддзя, гладдзю, моладдзю;

запечча, Случчына, перадплечча, ламачча, прырэчча;

узвышша, мышшу, застрэшша, зацішша.

Практыкаванне 3/22. Утварыце паводле ўзору словы з падоўжанымі зычнымі.

Узор: *чытаць – чытанне; шыць – шыццё*.

Маляваць – ...

Піць – ...

Купаць – ...
Спаткаць – ...
Вязаць – ...

Выць – ...
Чуць – ...
Жыць – ...

Зычны [й] Зычны гук [й] складу не ўтварае. Літара **й** пішацца пасля галосных на канцы складу: *спа-кой, вы-рай, зай-грай*.

Гук [й] можа абазначацца літарамі:

е: [йэ]хаць – *ехаць*

ё: [йо]н – *ён*

і: ма[йі]х – *маіх*

ю: ма[йю] – *маю*

я: [йа]чмень – *ячмень*

Практыкаванне 4/23. Змяніце словы, каб гук [й] абазначаўся літарай **й**.

1) Узор: *спявае – спявай, мае – мой*.

Чытае, працуе, збірае, свае, ваенны, чаем.

2) Узор: *тваё – твой*.

Маё, сваё, ручаёк, пакаёвы, гаёвы, даём.

3) Узор: *спяваю – спявай, маю – мой*.

Малюю, рашаю, капаю, прыбіраю, мыю, іграю, шыю, тваю, сваю, чужую, суседнюю, зялёную, залатую.

Зычны [ў] Зычны гук [ў] не ўтварае склада. Гэты гук абазначаецца на пісьме літарай **ў** (*у нескладовае*).

Літара **ў** пішацца пасля галосных:

- * у пачатку слова: *на ўроку, яна ўцякла, ісці ўслед*
- * у сярэдзіне слова: *лаўка, поўны, шоўк*
- * у канцы слова: *спяваў, купіў, зрабіў*

Практыкаванне 5/24. Змяніце словы, каб на канцы іх было **ў**.

Узор: *працавала – працаваў*.

Жыла, была, слухала, глядзела, чытала, вучыла, расказвала, паказвала, пісала, рабіла.

Практыкаванне 6/25. Змяніце словы, каб на канцы іх было **й** і **ў**.

Узор: *чытаць – чытай – чытаў*.

Капаць, спяваць, гуляць, танцаваць, думаць, шанаваць, працаваць, маляваць, будаваць, сеяць, вырошчваць, паліваць.

Апостраф і раздзяляльны мяккі знак. Для абазначэння на пісьме раздзельнага вымаўлення зычнага гука з галоснымі гукамі ў беларускай мове ўжываюцца апостраф (') і раздзяляльны мяккі знак (ь): *сям'я, пер'е, лье.*

Апостраф пішацца ў некаторых словах пасля зычных перад галоснымі *е, ё, і, ю, я*: *пад'езд, сур'ёзны.*

Практыкаванне 7/26. Як абазначаецца ў словах раздзельнае напісанне зычнага і галоснага? Паміж якімі літарамі стаіць апостраф?

П'е, б'е, аб'ехаць, вераб'і, п'яўка, пад'ём, пад'езд, раз'юшаны, інтэрв'ю, звяр'ё.

Практыкаванне 8/27. Прачытайце і адгадайце загадкі. Як вымаўляюцца зычны з галосным, паміж якімі стаіць апостраф?

1. Па калені вады, а не нап'ешся.
2. Болей б'ём – ён лепей скача, не крыўдуе і не плача.
3. Пад чарапачкам б'е чорт малаточкам.

Адгадкі: снег, мяч, гадзіннік.

Раздзяляльны мяккі знак пішацца ў некаторых словах пасля зычных перад галоснымі *е, ё, і, ю, я*: *мільён, кампаньён.*

Практыкаванне 9/28. Прачытайце словы ўголас. У якіх словах мяккі знак абазначае мяккасць папярэдняга зычнага гука, а ў якіх ён паказвае на раздзельнае вымаўленне зычнага і галоснага?

Більярд, каменьчык, гляньце, Ульяна, лялька, камандзір, мільён, атэлье, вузенькі, маленькі, барацьба, бульба, карэньчык, школьнік.

У выдзеленых словах назавіце галосныя і зычныя гукі, цвёрдыя і мяккія зычныя. Якімі літарамі абазначаюцца гукі ў гэтых словах?

Беларуская інтанацыя. Інтанацыйная канструкцыя № 4. ІК-4 ужываецца пры выражэнні пытання, якое звязана супастаўляльнымі адносінамі з папярэднім кантэкстам. Можа надаваць размове афіцыйны характар, падкрэсліваць супрацьпастаўленне, здзіўленне, катэгарычнасць, запрашэнне, давол. У перадцэнтравай частцы тон вагаецца ў сярэднім дыяпазоне, або характарызуецца ўзыходна-зыходным рухам, галосны цэнтра вымаўляецца на тон ніжэй за перадцэнтравы, пасляцэнтравая частка мае ўзровень тону вышэй за цэнтральную і перадцэнтравую часткі:

Мы любім смяваць. А вы? -- / --- /

Практыкаванне 10/29. Прачытайце сказы з інтанацыяй, уласцівай ІК-4.

1. Чаму вы прыйшлі так позна? 2. А гаварылі, што ўсё будзе добра!
3. А нам што цяпер рабіць? 4. У кіно вы пабылі. А цяпер куды збіраецеся?
5. Калі вы закончылі інстытут? Які факультэт? 6. Адрас праверыць трэба.

Заняткі 12-13

- вымаўленне і напісанне спалучэнняў зычных гукаў
- беларуская інтанацыя (найбольш пашыраныя канструкцыі)

Пішам		Чытаем	
зж	разжаліцца	[жж]	[ражжал'іцца]
сш	сшытак	[шш]	[шшытак]
зш	з шасцю	[шш]	[ш шас'ц'у]
здж	езджу	[ждж]	[йэжджу]
сч	пясчаны	[шч]	[п'ашчаны]
зч	паказчык	[шч]	[пакашчык]
чц	у рэчцы	[цц]	[у рэццы]
шс	вучышся	[сс]	[вучыс'с'а]
жс	нясвіжскі	[сс]	[н'ас'в'ісск'і]
дч	спадчына	[чч]	[спаччына]
тч	лётчык	[чч]	[л'оччык]
дц	на кладцы	[цц]	[на клаццы]
тц	у палатцы	[цц]	[у палаццы]
чн	ручнік	[чн]	[ручн'ік]

Практыкаванне 1/30. Прачытайце словы ўголас.

Паказчык, адцадзіць, адчыніць, на полачцы, грузчык, носішся, латышскі, газетчык, перакладчык, сардэчны, адчуванне.

Практыкаванне 2/31. Прачытайце словы ўголас. Звярніце ўвагу на вымаўленне выдзеленых спалучэнняў зычных.

[зн]	<i>позна</i>
[рц]	<i>сэрца</i>
[рн]	<i>міласэрны</i>
[нц]	<i>сонца</i>
[сн]	<i>веснік</i>

Практыкаванне 3/32. Прачытайце ўголас.

- * Хто роднага краю цураецца, той і маткі сваёй адцураецца.
- * Хай адсохне таму рука, хто жыве з людзьмі, а сам нялюдскі.
- * Як у раю ды на краю, то лепей у пекле на сяродцы.
- * Трэба розумам надтачыць, дзе сіла не возьме.
- * Слова сказаў – сякераю адсек.
- * Прывык як дзіця да матчынай калыханкі.
- * За справу бярэшся – не бойся і не хваліся.

- * Добра будзе – напрацуешся і накрусуешся. Кепска будзе – нагаруешся і накрукуешся.
- * Санлівага не дабудзішся, лянiвага не дашлешся і не дажджэшся.
- * Калі да дваццаці работу рабiць не навучышся, то і да сiвой барады намучышся.
 - Горш, калі баiшся: і ліха не мiнеш, і надрыжышся.

Беларуская iнтанацыя

IНТАНАЦЫЙНАЯ КАНСТРУКЦЫЯ-1

Гэта дом. Гэта мы. Гэта ты.
Гэта мама. Гэта тата. Гэта мама і тата.
Тут мама. Тут тата. Тут мама і тата.

ИНТАНАЦЫЙНАЯ КАНСТРУКЦЫЯ-2

Адкуль ён? Адкуль мы? Адкуль ты?

ИНТАНАЦЫЙНАЯ КАНСТРУКЦЫЯ-3

Гэта дом? Гэта мама?
Дом тут? Гэта тата?
Гэта ты? Гэта мама і тата?

ИНТАНАЦЫЙНАЯ КАНСТРУКЦЫЯ-4

А ты? А ён? А Міхась?	Які прыгожы сад?
А яна? А Ірына?	Якая цікавая кніга!
А гэта?	

Практыкаванне 4/33. Прачытайце сказы. Выдзяляйце голасам падкрэсленыя словы.

- Вы вывучаеце беларускую мову?
- Так, вывучаем.
- Вы вывучаеце беларускую мову?
- Так, беларускую.
- Вы вывучаеце беларускую мову?
- Так, мы.
- У вас ёсць падручнік?
- Так, ёсць.
- Вы ўжо добра размаўляеце па-беларуску?
- Так, мы ўжо трохі размаўляем па-беларуску.

Практыкаванне 5/34. Прачытайце сказы.

Гэта <u>кніга</u> ?	– Так, гэта кніга. – Так, кніга. – Кніга. – Так.
<u>Алесь</u> чытае?	– Так, Алесь. – Алесь. – Так.
Алесь <u>чытае</u> ?	– Так, чытае. – Чытае. – Так.

Практыкаванне 6/35. Прачытайце сказы.

Гэта <u>кніга</u> ?	– Не, гэта не кніга. Гэта часопіс. – Не, не кніга. – Часопіс. – Не.
<u>Алесь</u> чытае?	– Не, не Алесь. Гэта Янка. – Янка. – Не.
Алесь <u>чытае</u> ?	– Не, не чытае. Алесь піша. – Піша. – Не.

Практыкаванне 7/36. Вы пазнаёміліся з асноўнымі тыпамі беларускай інтанацыі. Прачытайце дыялогі. Вытрымлівайце адпаведную інтанацыю.

- Хто гэта?	- Што гэта?
- Гэта мой сябар.	- Гэта сшытак.
- Чый гэта часопіс?	- Які гэта аловак?
- Мой.	- Чырвоны.
- Гэта мой брат.	
- А гэта?	
- Гэта сябар.	
- Я вивучаю беларускую мову.	
- Я таксама.	
- Гэта твой аловак?	
- Так, мой.	

- Які сёння дзень?
- Панядзелак.
- Які?
- Панядзелак.

- Сёння аўторак ці серада?
- Сёння серада.

- Якія прыгожыя кветкі!
- Так, вельмі прыгожыя.

- Давайце пойдзем у кіно!
- З задавальненнем.

- Давайце пойдзем у тэатр!
- Не, лепш у цырк.

Заняткі 14-16

• падагульненне

1. Прачытайце. Назавіце гукі мовы ў словах.

Мова, кніга, сняжок, стракаты, ганак, рэчка, вясёлы, лета, возера, гузік.

2. Якімі гукамі адрозніваюцца гэтыя словы? Што абазначаюць гэтыя словы?

Кот – кіт – кут, ночы – вочы, каса – каза, каса – раса, шар – жар, шыба – шына, рака – рука, лёд – мёд, кніга – кнігі, дрэва – дрэвы.

3. У кожным слове адкіньце адзін гук, каб атрымалася новае слова.

Узор: *слон – сон.*

Экран, рака, слуп, ручка.

4. Дадайце да кожнага слова адзін гук, каб атрымалася новае слова.

Узор: *стол – ствол.*

Лён, мель, пушка, рот, соль, мех.

5. Замяніце ў словах адзін гук, каб атрымалася новае слова. Запішыце словы парамі.

Узор: *ліс – лес.*

Пясок, норка, палена, дзень, вочы, колас.

6. Якія гукі ў гэтых словах адсутнічаюць? Запішыце словы.

[...]ют, [...]ют, [...]ют;

[...]уха, [...]уха, [...]уха;

б[...]к, б[...]к, б[...]к;

л[...]к, л[...]к, л[...]к.

Выкарыстайце словы: *вуха, лак, бык, рот, кот, бок, лук, муха, люк, суха, бот, бак.*

7. Прачытайце скорагаворкі. Назавіце звонкія і глухія зычныя.

1. Мама кліча Клаву піць каву. 2. Апанас есць ананас. 3. Зойка, дай зайку з капустай сайку.

Якія словы ў сказах адрозніваюцца адным гучам? Выпішыце гэтыя словы парамі.

8. Прачытайце. Палічыце, колькі гучаў у словах. Якімі літарамі яны абазначаюцца? Колькі літар?

Стол, акно, столь, дзверы, дождж, дзень.

9. Спішыце, устаўце прапушчаныя літары. Якія гукі яны абазначаюць?

1. Сунуў Гр...ка р...ку ў р...ку, р...к за р...ку Гр...ку цап. 2. С...рак с...рок ірвалі гарох. 3. М...ха м...ху дала са страху. 4. У б...ры грыбы б...ры.

Выкарыстайце словы: *рука, рак, Грэка, рака, муха, бор, дала маху, сарока, сорок, бяры.*

10. Прачытайце. Адгадайце назвы раслін.

На палянцы пасля цёплай ночкі
глядзяць блакітныя вочкі.

Я ў пярэстым сарафане.

Залюбуецца – хто гляне.

Стаяць каля сцежкі Юлькі,

На іх белыя кашулькі.

Сэрцы ў іх залатыя.

Адгадайце, хто такія.

Адгадкі: *рамонкі, пралескі.*

11. Прачытайце словы. Падзяліце іх на склады там, дзе гэта магчыма, і запішыце.

Сад, агарод, двор, вуліца, поле, рака, лес, вёска, дарога, луг, узгорак, паляна, пляцоўка, узвышша, раўніна, дождж, нізіна.

На якія галосныя гукі прыпадае націск?

12. Прачытайце. Як ад націску залежыць сэнс слова?

Пара ўставаць – пара чаравікаў, накапаць вады – накапаць бульбы, кашу траву – елі кашу, запляла касу – чарга ў касу, мука ў няволі – мука з жыта.

13. Прачытайце і запішыце. У выдзеленых словах пастаўце націск.

Рыбак налавіў **рыбак**. **Каток** выбег на **каток**. **Марак** назбіраў **марак**. **Казак** ведае шмат **казак**. Баязлівец са **страху** залез на **страху**.

14. Прачытайце тэкст. Якія галосныя ў словах трэба ўставіць – **е**, **ё** або **я**? Растлумачце іх напісанне. Выпішыце гэтыя словы.

З в...с...лым шумам ішлі дз...ці з настаўнікам па л...сн...сн...сн...жынцы.

Дз...нь быў ц...плы. У лужынах крумкалі з...л...ныя жабы. Булькалі бугаі. Гэтае бульканне на дал...кай адлегласці будзіла л...сы. Важныя буслы хадзілі па краях балота або л...талі да гн...здаў на старых хвоях. Дз...ці слухаюць п...сні в...сны.

15. Прачытайце. Назавіце зычныя гукі ў кожным складзе.

Дарога, аўтобус, пасажыр, станцыя, білет, ехаць, ісці, бегчы, стаяць, ляцець, плыць, самалёт, карабель, транспарт.

16. Спішыце. Якімі літарамі адрозніваюцца словы. Падкрэсліце іх.

Зорка – горка, лес – лез, каса – каза, хата – вага, дуб – зуб, салома – сарока, нож – нос, куніца – вуліца, возіць – носіць.

17. У дадзеных словах выдзелены цвёрдыя зычныя. Падбярыце такія словы, каб у іх адпаведныя зычныя былі мяккія.

Узор: *дарога – дзень, нага – неба, ...*

Золата, сонца, падлога, луг, талерка, горад, мастак, бульба, вочы, колас.

18. Прачытайце тэкст. Назавіце ў словах мяккія зычныя і наступныя за імі галосныя.

Пад блакітным небам, пад ласкавым сонцам красаваўся бярозавы гай. Хмары палівалі яго дажджом. Ветрык гойдаў галінкі. Птушкі спявалі песні ў бярозавым гаі. Людзі адпачывалі тут у засені бяроз і любаваліся іх прыгажосцю.

(Паводле Л.Прокшы.)

Выпішыце з тэксту словы, у якіх ёсць толькі цвёрдыя зычныя гукі.

19. Прачытайце і запішыце. Якія зычныя гукі вымаўляюцца на канцы выдзеленых слоў? Якімі літарамі яны абазначаюцца?

Зялёны **луг**, звонкі **голас**, ласіны **след**, тонкі **лёд**, салодкі **мёд**, яблыневы **сад**, вялікі **гарбуз**, жытнёвы **колас**, белы **лебедзь**, беларускі **герб**.

20. Адгадайце загадкі. Спішыце. Устаўце на канцы слоў літары. Які зычны гук яны абазначаюць?

Туды ро..., сюды ро...,
 пасяро... – нібы піро...,
 а сама напхана пухам
 і ў мяне ляжыць пад вухам.

Закаціўся пад пло...,
 Лё... у баразёнцы,
 Паласаты жыво...
 Грэючы на сонцы.

(Н.Гілевіч)

Адгадкі: гарбуз, падушка.

21. Прачытайце. Якія гукі мы вымаўляем? Выберыце прыдатны гук з пададзеных у дужках.

Пту...ка ([ж], [ш]), ба...ка ([ц'], [дз']), мы...ка ([ж], [ш]), паво...ка ([с], [з]), ла...ка ([п], [б]), саба...ка ([дж], [ч]), зага...ка ([т], [д]), лё...чык ([тч], [чч], [дч]), ка...ба ([с'], [з']), бара...ба ([ц'], [дз']).

Якія літары трэба пісаць на месцы пропускаў? Запішыце словы.

22. Устаўце прапушчаныя літары. Запішыце словазлучэнні.

Гла...кі гарбу..., пя...чаны бера..., ву...кая сце...ка, сало...кі піро..., лё...кі пу..., ва...кі кола..., рэ...кі ле..., каро...кі дож..., ця...кі прыкла...

23. Спішыце. Устаўце падоўжаныя зычныя.

Раздо...е, адзе...е, лама...а, стаго...е, заці...а, навако...е, узбярэ...а, зада...е.

24. Прачытайце. Выпішыце словы з падоўжанымі зычнымі.

На Купа...е святое	Як узыдуць з зе...я кветкі, –
рві, матуля, зе...е тое,	будуць шчасце меці дзеткі,
што ў нас папараць заве...а	будзеш, маці, меці ў хаце
і шчаслівым быць здае...а!	долю, згоду і бага...е!

(Я.Купала.)

25. Прачытайце. Адрознівайце зацвярдзелы зычны [ц] і мяккі [ц'] у словах.

Цукеркі, цукар, цацкі, вуліца, цэлы, цана, пальцы.

Ціха, цень, цяпло, цёмны, цямнець, вецер.

26. Якія літары пішуцца пасля **ц**, калі **ц** абазначае мяккі зычны [ц']? Пры спісванні падкрэсліце гэтыя літары.

Цётка, цягнік, цяпер, свяціць, цюлень, Цімох, думаць, працаваць, танцаваць.